

Tokat Şehir Merkezinde Yer Alan Camilerde Baldaken Planlı Şadırvanlar

Baldachin Planned Fountains in the
Mosques Located in Tokat City Center

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz SARI¹

¹Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tokat
• yavuz.sari@gop.edu.tr • ORCID > 0000-0001-6847-2600

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 12 Mart/March 2024

Kabul Tarihi/Accepted: 06 Haziran/June 2024

Yıl/Year: 2024 | Sayı – Issue: 56 | Sayfa/Pages: 127-153

Atıf/Cite as: Sarı, Y. "Tokat Şehir Merkezinde Yer Alan Camilerde Baldaken Planlı Şadırvanlar"
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 56, Haziran 2024: 127-153.

TOKAT ŞEHİR MERKEZİNDE YER ALAN CAMİLERDE BALDAKEN PLANLI ŞADIRVANLAR

ÖZ

Ruh ve beden temizliğini şart koşan İslamiyet'te su, aziz bir varlık olmuştur. Gerek kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerde gerekse Hz. Peygamberin hadislerinde bu konu ile ilgili önemli sözler mevcuttur. Suya büyük önem verilmiş olması topluma su sağlamanın en önemli hayır işlerinden biri olduğu düşüncesini doğurmuştur. Bu nedenle Türk-İslam mimarisinde çeşmeler, sebiller ve şadırvanlar her daim önemli olmuştur.

Hazırlanmış olduğumuz bu çalışmada Tokat şehir merkezinde yer alan camilere ait baldaken planlı şadırvanlar ele alınmıştır. Yapılan saha incelemesinde söz konusu şadırvan örneklerine Hatuniye Camii, Ali Paşa Camii, Takyeciler Camii ve Alaca Mescit Camii'nde rastlanmıştır. Literatürde bu camileri konu edinen çok sayıda çalışma olmasına rağmen şadırvanlarına birkaç cümle dışında değinilmemiştir. Bu tespitten hareketle çalışmaya konu olan şadırvanları plan, mimari, süsleme ve malzeme-teknik özellikleri açısından ayrıntılı şekilde inceleyip, şadırvan mimarisi içerisindeki yerlerini belirlemek amacıyla çalışma kaleme alınmıştır.

Şadırvanlar, bünyesinde yer aldıkları camilere göre daha geç tarihlerde inşa edilmiş olmalarına rağmen sahip oldukları özelliklerle hem camilerle bütünlük sağlamışlar hem de inşa edildikleri dönemin sanat üsluplarını belli ölçüde yansıtmayı başarabilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Su Mimarisi, Hazne, Fıskiye, Ahşap, Sütun.

BALDACHIN PLANNED FOUNTAINS IN THE MOSQUES LOCATED IN TOKAT CITY CENTER

ABSTRACT

Water has become a sacred asset in Islam, which requires cleansing the soul and body. Both in the verses of our holy book, the Holy Quran, and in the Prophet Muhammad. There are important words on this subjects in the hadiths of the prophet. The fact that water is given great importance has led to the idea that providing water to the society is one of the most important in Turkish-Islamic architecture.

In this study we have prepared, baldachin planned fountains belonging to mosques located in Tokat city center are discussed. During the field investigation, examples of fountains in question were found in Hatuniye Mosque, Ali Paşa Mosque, Takyeciler Mosque and Alaca Mescit Mosque. Although there are many studies in the literature about these mosques, their fountains have not been mentioned except for a few sentences. Based on this determination, the study was written in order to examine the fountains that are the subject of the study in detail in terms of plan, architecture, decoration and material-technical features and determine their place within the fountain architecture.

Although the fountains were built at a later date than the mosques they are located in, they both provided integrity with the mosques with their features and managed to reflect the artistic styles of the period in which they were built to a certain extent.

Keywords: Water Architecture, Reservoir, Fountain, Wood, Column.

GİRİŞ

İslam'da susamış bir varlığın, özellikle de insanın bu ihtiyacını gidermek en büyük sevap sayılmıştır.^[1] Suya büyük önem verilmiş olması topluma su sağlamanın en önemli hayır işlerinden biri olduğu düşüncesini doğurmuştur. Bu sebeple şadırvan, çeşme ve sebillerin Türk mimarisinde her zaman mühim bir yeri olmuştur. Kendine has mimari özellikleri bulunan şadırvanlar; imaret, han, hamam benzeri yapıların bir unsuru olmalarına rağmen müstakil olarak da inşa edilmişlerdir.^[2]

Şadırvan terimi, “Farsça kökenli olup, “çok” anlamına gelen “şad” ve “akar” anlamına gelen “revan” kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmektedir.”^[3] Üstü çadır şeklinde bir dam veyahut bir ahşap kubbe ile örtülü yüksek bir mermer havuz olup içinde bir fiskiyeden veya bir lüleden akan sular toplanarak dış tarafına firdolayı sıra ile takılmış musluklardan akar suretinde tarif olunan şadırvan için Sanat Ansiklopedisi’nde şu izahat da verilmiştir. “Şadırvanların Türk mimarisinde mühim bir yeri vardır. Üslupları da ait olduğu caminin mimari üslubunda olur. Şadırvanların damları direkler veya sütunlar üzerine oturtulmuş olup ileriye taş-

[1] Yılmaz Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997), 19.

[2] R. Eser Gültekin, “Tarihi Kemeraltı Çarşısındaki ‘Ali Paşa Meydanı ve Şadırvanı Üzerine Görüşler’”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 14 (2010), 83

[3] Hüseyin Ulusoy - Erdem Köymen, “Şadırvan Mimarisinin Tarihsel Süreci Bağlamında Abdest Alma Mekânları Üzerine Bir Araştırma”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 55 (2022), 278.

kın saçakları olur. Muslukları önünde firdolayı tahtadan sabit oturacak sıralar ve ayak koyacak taşlar vardır. Musluktan akan suyun sıçramaması için derince olarak yapılmış yalaklar olur. Bazı şadırvanlarda kuşların suyu kirletmemesi için hazne denilen yüksek havuzun üstü tel kafesle örülmüştür. Şadırvanlar genellikle dairesel veya çokgen olduğu gibi dördül veya mustatil olanları da vardır. Her ufak caminin bile behemehal bir şadırvanı bulunur.” ifadesiyle mevcut bilgileri derlenmektedir.^[4]

“Anadolu’da bilinen en eski şadırvan örneği Harran Ulu Camii’nde inşa edilen sekizgen planlı şadırvandır. Diyarbakır Ulu Camii’nde günümüzde yer alan şadırvan yerinde insan büyüklüğünde yuvarlak bir havuzun olduğu, XI. yüzyılda İranlı seyyah Nâsır-ı Hüsrev’in Sefernâme’sinde belirtilmiştir.”^[5]

Anadolu’da avluya sahip olmayan camilerde şadırvan harim kısmında yer alır. Niğde Alaaddin Camii (1223) ve Divriği Ulu Camii (1229) şadırvanı buna örnektir. Günümüzdeki şadırvan örneklerine benzeyen ortası fiskiyeli, havuzlu, musluklu abdest şadırvanları Beylikler dönemi yapılarında görülmektedir. Aydınoğlu Beyliği döneminde yapılan Hacı İsa Bey Camii şadırvanı (1375) ile Saruhan Beyliği döneminde inşa edilen Manisa Ulu Camii şadırvanı (1366) bu örnekler arasında yer alır.

Osmanlı dönemindeki ilk şadırvan örneği 1470 tarihli İstanbul Fatih Camii’nde görülmektedir. “Evliya Çelebi her ne kadar bu tesisten havuz olarak bahsetmekte ise de caminin vakfiyesinde “şadırvan-ı Hurşit-nişan” şeklindeki ifadeye göre şadırvan tabirinin 15. yüzyılın sonlarından itibaren bugünkü manasıyla kullanılmaya başlandığı kabul edilebilir. 1512 tarihli Konya Mevlâna Dergâhı şadırvanının, 1752 tarihli Kastamonu Nasrullah Camii şadırvanının kitabelerinde de “şadırvan” ismi geçmektedir.”^[6]

Şadırvanlar biçimlerine göre dört gruba ayrılmaktadır. Bunlar; bir havuzdan ibaret şadırvanlar, üst örtüsü havuz köşelerine yerleştirilmiş sütunlarla taşınan şadırvanlar, münferit tipteki şadırvanlar ve baldaken tarzı şadırvanlar olarak sıralanabilir. Bir havuzdan ibaret şadırvanların çoğunluğu süs elemanı olup poligonal planlıdır. Üst örtüsü havuz köşelerine yerleştirilmiş sütunlarla taşınan şadırvanlar, üstü kapalı bir havuzdan ibaret olup kenarlarında geniş saçaklar bulunur. Saçaklar abdest alanları yağmur ve güneşten korumaktadır. Osmanlı mimarisinde yaygın olarak gördüğümüz baldaken tarzındaki şadırvanlar ise “iki ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm kare plandan çokgen plana kadar çeşitlilik gösteren, ortadaki abdest alma kısmına örtü vazifesi gören baldaken kuruluştaki dış yapıdır.

[4] Yılmaz Önge, “Çeşme, Sebil ve Şadırvan”, *Z Dergisi*, (2017), 198.

[5] Nuran Kara Pilehvarian - Selim Kılıçoğlu, “İslâm Mîmârîsinde Şadırvan”, *Z Dergisi* 1/2 (ts.), 238

[6] Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, 9.

Bu bölümün direk veya sütunlarla taşınan üst örtüsü içten düz veya kubbe, dıştan kubbe veya piramidal külah şeklinde olabilmektedir. Sütun ve direkleri kemerlerle birbirine bağlanan şadırvanlardan başka üst yapısının doğrudan taşıyıcı elemanların üzerine oturtulmuş şadırvanlarda vardır. İkinci bölüm baldaken kuruluşun ortasında abdest almak için kullanılan havuz kısmıdır.^[7] “Hazne” adı verilen havuzlar taş ya da mermer malzeme ile inşa edilmiştir. Genellikle sekizgen olan havuzlar çokgen, silindirik veya dikdörtgen planlı olarak da inşa edilmektedir. Havuzlarda bulunan suyun kirlenmemesi için üzere metal şebeke veya tel kafesle örülmüştür. Havuz ortasında suyun akışıyla birlikte ses etkisi yaptığı birer fiskeye vardır. Havuz üzerinde yer alan musluklardan akan sular kullanıldıktan sonra zeminde bulunan kanallar vasıtasıyla tahliye edilir.^[8] Musluklar genel olarak küçük tercih edilir. Bunun sebebi, su israfını ve abdest alanların üzerine su sıçramasını önlemektir. Her bir musluğunun karşısında insanların abdest alırken oturabileceği taş veya ahşap malzemeli birer oturma mevcuttur. Örtü sistemini taşıyan sütunların arasında iç alanı sınırlayan oturma sırası bulunur.^[9]

Hazırlamış olduğumuz bu çalışmada Tokat şehir merkezinde yer alan camilere ait baldaken planlı şadırvanlar ele alınmıştır. Yapılan saha incelemesinde yalnızca dört caminin baldaken planlı şadırvana sahip olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu camiler Hatuniye Camii, Ali Paşa Camii, Takyeciler Camii ve Alaca Mescit Camii’dir. Yakın geçmişteki kaynakları incelediğimizde Behzat Camii’nin de baldaken planlı şadırvana sahip olduğunu görüyoruz. Ancak söz konusu şadırvanın yerine günümüzde yeni bir şadırvan inşa edilmiştir. Bahsi geçen camileri konu edinen birçok çalışma kaleme alınmıştır. Ancak bu çalışmalar incelediğinde camilerin önemli bir unsuru olan şadırvanlara sadece birkaç cümle ile değinildiği görülmektedir. Bu tespitlerden hareketle çalışmaya konu olan şadırvanları plan, mimari, süsleme, malzeme-teknik başlıkları altında ayrıntılı şekilde ele alıp, şadırvan mimarisi içerisindeki yerlerini belirlemek amacıyla çalışma kaleme alınmıştır.

1. ŞADIRVANLAR

1.1. Hatuniye Camii Şadırvanı

Medrese ve imaret yapılarından müteşekkil külliyeinin bir parçası olan Hatuniye Camii, Tokat şehir merkezinin, Meydan Mahallesi’nde yer alır.^[10] Taç kapısında bulunan kitabeye göre H.890 (1485) yılında Sultan II. Bayezid tarafından annesi Gülbahar Hatun adına inşa ettirilmiştir.

[7] Ali Kılıç, “Şadırvan”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2010), 220-221

[8] Mustafa Bektaşoğlu, *Anadolu Şehrinin Su Yapıları* (Ankara: ASKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013), 40.

[9] Kılıç, “Şadırvan”, 38/220-221.

[10] Hamza Gündoğdu vd., *Tarihi Yaşatan İl Tokat* (Ankara, 2006), 53.

Ters “T” planlı caminin kuzeyinde beş gözlü son cemaat yeri, doğusunda ve batısında ise birer kapı ile harime bağlanan kare planlı ve kubbeli birer tabhane yer alır. Kare planlı ibadet mekanı pandantif geçişli kubbe ile örtülüdür. Yapının minaresi batı yöndeki tabhane odasına bitişik olarak yerleştirilmiştir. Özgün olmayan^[11] şadırvan ise yapının kuzeyindeki avlunun ortasındadır.

Şekil 1. Hatuniye Camii Şadırvanı Genel Görünüm

Caminin giriş eksini üzerindeki şadırvanın kitabesi su haznesinde yer alır. Altı satırlık kitabede;

“Amele Muhammed/Mehmed
Geliniz nûş ediniz ab-ı hayat
Hüzn-ü nazar kevser-i ab-ı itimad
Abdest alsun perehya ile ibâd
Hayır havleha ne gelirsen hasenat

Sene 1331” yazar.^[12] Kitabeden de anlaşılacağı üzere şadırvan H. 1331/M. 1913 tarihinde Muhammed/Mehmed isimli bir kişi tarafından yaptırılmıştır.

[11] Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Meydan Camii”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2004, 29/499.

[12] Özlem Kaşıkeman, *Tokat İli ve Niksar İlçesi Çeşme İle Şadırvanları* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 197.

Şekil 2. Hatuniye Camii Şadırvanı Kitabe

Baldaken tarzındaki şadırvan camiye yaklaşık 11-12 m uzaklıktadır. İki bölümden meydana gelen şadırvanın ilk bölümü sekiz ahşap sütunun oluşturduğu sekizgen formdan oluşur. Her bir köşesi 3,51 m uzunluğundaki sekizgeni oluşturan dikdörtgen formlu sütunlar 20x14 cm çapındadır. Söz konusu sütunlar ayaklar üzerine oturmaktadır. Sütun araları yaklaşık 57 cm yüksekliğindeki moloz duvarla kapatılmıştır. Moloz duvar üzerine 72 cm genişliğinde ahşap oturma sırası yerleştirilmiştir. Oturma sırası şadırvanın sınırlarını belirlemekte olup kuzey ve güney yönden kesintiye uğramıştır. Bu kesinti insanların hazneye ulaşmasını sağlamaktadır. Yuvarlak kemerlerle birbirine bağlanan ahşap sütunlar şadırvanın sekizgen formu ve alaturka kiremit kaplı piramidal örtü sistemini taşımaktadır. Örtü sisteminin yaklaşık 1 m genişliğinde dışa taşkın saçak kısmı mevcuttur. Ahşap sütunların meydana getirdiği sekizgen formu düzenlemenin ortasında 13,71 m çapında dairesel formu hazne yer alır. Avlunun zemin kotuna göre yaklaşık bir basamak aşağıda yer alan hazneyi oluşturan taş duvar 1 m yüksekliğinde ve 20 cm kalınlığındadır. Haznenin ortasında geniş ağızlı kadeh formunda fiskiye çanağı yer alır. Haznenin üzerinde 67 cm yüksekliğinde demir korkuluk bulunmaktadır. Dairesel formu hazne üzerinde etrafını çevreleyen on musluk yer alır. Ayrıca haznenin üst kenarında tahliye olukları bulunmaktadır. Musluklardan akan sular kullanıldıktan sonra hazne önünde bulunan 20 cm genişliğinde ve 10 cm derinliğindeki kanal vasıtasıyla tahliye edilmektedir. Muslukların karşısında abdest alanların oturabilmeleri için gövdesi demir, oturacağı ise ahşap malzemeden yapılmış oturaklar yer alır. Hazneye yaklaşık 60 cm uzaklıktaki oturakların çapı 72 cm dir.

Şekil 3. Hatuniye Camii Şadırvanı Örtü Sistemi

Şekil 4. Hatuniye Camii Şadırvanı Hazne

Sade bir görünümüne sahip şadırvanın örtü sisteminde ve az da olsa haznesinde süsleme öğesi görülmektedir. Örtü sisteminin ortasında ince çıtalarla oluşturulan iç içe geçmiş yedi yıldız formu vardır. En dıştaki yıldız formu kıvrım dal ile içtekiler ise tek sıra halinde yan yana sıralanan yarım daireler ile çevrelenmiştir. En içteki yıldızın ortasında sarkıt şeklinde kabara yer alır. Yüzeyi kıvrımlarla hareketlendirilen kabara dıştan kalp formu oluşturacak şekilde yerleştirilen kıvr-

rımlarla çevrelenmiştir. Saçağın dış kenarında sarkıt şeklinde kıvrım dal şeridi uzanmaktadır. Saçağın iç kenarında ise belli aralıklarla yerleştirilen yine sarkıt şeklinde ahşap boğumlar mevcuttur. Haznenin camiye bakan güney cephe ekseninde oval formlu kitabe vardır. Kitabe, yıldız renkli bitkisel motiflerden oluşan barok çerçeve ile çevrelenmiştir. Gerek kitabe gerekse onu çevreleyen süslemeler kabartma tekniğinde yapılmıştır. Bahsi geçen kitabe ve süslemenin her iki yanına yerleştirilmiş benzer birer süsleme kompozisyonu daha mevcuttur.

Şekil 5. Hatuniye Camii Şadırvanı Örtü Sistemi İç Görünüm

1.2. Ali Paşa Camii Şadırvanı

Türbe ve hamamla birlikte bir külliye içerisinde yer alan Ali Paşa Camii, Cumhuriyet Meydanı'nın kuzeybatısında yer alır. Yapının inşa tarihini gösteren kitabesi mevcut değilse de 1566-1572^[13] yılları arasında Şehzade Bayezid'in damadı Kemer Ali Paşa tarafından yaptırıldığı kabul edilir.^[14]

Kare planlı harime sahip yapının üzeri tromp geçişli kubbe ile örtülüdür. Caminin kuzeyinde yedi gözlü son cemaat yeri bulunur. Minaresi harimin kuzeybatı köşesine, şadırvanı ise kuzey yöndeki avlunun ortasına yerleştirilmiştir.

[13] Naciye Altaş, *T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Tarafından Tescilli Yapılan Camiler (Amasya-Sivas-Tokat)* (Ankara: Semih Ofset, 2008), 168.

[14] Gündoğdu vd., *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, 69.

Şekil 6. Ali Paşa Camii Şadırvanı Genel Görünüm

Caminin giriş aksında bulunan baldaken tarzındaki şadırvan camiye yaklaşık 11 m uzaklıktadır. Vakıf kayıtlarına göre caminin inşasından sonra eklenen şadırvan 1800'lerin başına tarihlendirilmektedir.^[15] İki bölümden oluşan şadırvanın ilk bölümü sekiz ahşap sütunun oluşturduğu sekizgen formdan meydana gelir. Her bir köşesi 3,16 m uzunluğundaki sekizgeni oluşturan dikdörtgen formlu sütunlar 16x34 cm çapındadır. Kare formlu küçük taş kaideler üzerine oturan sütunların arasına 55 cm yüksekliğindeki ahşap korkuluk yerleştirilmiş olup önünde 56 cm yüksekliğinde ve 59 cm genişliğinde oturma sırası mevcuttur. Şadırvanın sınırlarını belirleyen oturma sırası kuzey ve güney ekseninde kesintiye uğramaktadır. Bu kesintiler insanların hazneye ulaşmasını sağlamaktadır. Sivri kemerlerle birbirine bağlanmış ahşap sütunlarla taşınan örtü sistemi içten düz ahşap tavan, dıştan ise piramidal formudur. Piramidal formlu çatı alaturka kiremitle kaplanmıştır. Örtü sisteminin yaklaşık 1,5 m genişliğinde dışa taşkın saçak kısmı bulunmaktadır.

Sekizgen planlı baldaken düzenlemenin ortasında 11,94 m çapında dairesel formlu ve taş malzemeli hazne bulunmaktadır. Hazneyi oluşturan taşlar demir kancalarla birbirine bağlanmıştır. 90 cm yüksekliğindeki hazne 20 cm kalınlığındadır. Hazne ortasında geniş ağızlı kadeh formunda fıskiye çanağı yer alır. Fıskiyenin üzeri açık olup yalnızca hazne üzerine yerleştirilen 81 cm yüksekliğindeki demir korkulukla koruma altına alınmıştır. Dairesel formlu hazne üzerinde etrafını çevreleyen on musluk vardır. Ayrıca üst kenarına yakın noktada muhtelif yerlere yerleştirilmiş tahliye olukları mevcuttur. Şadırvanda kullanılan su hazne önünde bulunan 21 cm genişliğinde ve 10 cm derinliğindeki kanal va-

[15] Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Fişi: 60.01.01/13

sıtasıyla tahliye edilmektedir. Muslukların karşısına taş oturaklar yerleştirilmiştir. Hazneye 64 cm uzaklıkta bulunan 36 cm yüksekliğindeki dikdörtgen formlu oturaklar 30x50 cm. ölçülerindedir.

Şekil 7. Ali Paşa Camii Şadırvanı Hazne

Şekil 8. Ali Paşa Camii Şadırvanı Fıskiye

Ali Paşa Camii şadırvanı özgün olmayan süslemelere sahiptir. Ahşap üzerine kalemşi ve çıtakari tekniğiyle yapılan söz konusu süslemelerin büyük çoğunluğu

ahşap ayakları birbirine bağlayan sivri kemerlerin köşeliklerinde ve düz ahşap tavanda toplanmıştır. Kemerlerin dışa bakan köşeliklerinde, siyah zemin üzerine beyaz renkle yapılmış geometrik motifli süsleme şeridi kullanılarak üçgen alanlar meydana getirilmiştir. Zemini beyaz boyalı bu alanın içerisi turuncu renkli bitkisel motiflerle bezenmiştir. Ayrıca üçgen alanların sağ ve sol yöndeki uçlarına birer palmet motifi yerleştirilmiştir. Her bir kemerin ucunda birer yazı panosu görülür. Panolarda beyaz zemin üzerine siyah renklerle yazılmış yazılar mevcuttur. Bu yazılar genel itibariyle Esmâü'l Hüsnâ'dan oluşmaktadır. Kemer köşeliklerinin içe bakan yüzünde ise yeşil zemin üzerine sarı renkle oluşturulan birer üçgen görülür. Üçgenlerin içerisinde yüzeyi mavi, beyaz ve kırmızı renklerle yapılmış bitkisel motiflerin olduğu birer yarım daire formu madalyon yer alır. Madalyon dışında kalan yüzeyler bitkisel motiflerle bezenmiştir.

Şekil 9. Ali Paşa Camii Şadırvanı Süsleme Detayı

Şadırvanın düz ahşap tavanının ortasında iç içe geçmiş iki kare form yer alır. Dıştaki kare formun yüzeyi beyaz, turuncu, mavi renkli geometrik ve bitkisel motiflerle süslenmiştir. Kare formlar arasında kalan yüzey, birbirini kesen ve ahşap çıtaların çakılmasıyla meydana getirilen sekizgenlerle hareketlendirilmiştir. Turuncu renkli sekizgenlerin ortada meydana getirdiği kare alanlar yeşil renge boyanmıştır. İçteki kare alanın içerisinde kahve renkli ince çizgiyle oluşturulan ve içerisi mavi, beyaz ve turuncu renklerden meydana gelen bitkisel motiflerle doldurulmuş dairesel form bulunur. Dairesel form dışında kalan köşelerdeki alanlar bitkisel motiflerle süslenmiştir. Tavan ortasındaki bu iç içe geçmiş kare alanların dışında kalan tüm yüzey, yatay ve dikey olarak çakılan ince çıtaların meydana getirdiği küçük kare alanlara bölünmüştür. Taşıyıcı unsurlarla örtü sisteminin birleş-

tiği noktada belli aralıklarla yerleştirilmiş dikdörtgen formlu yazı kuşakları vardır. Turuncu çizgilerle oluşturulan kuşakların içerisinde beyaz zemin üzerine siyah renk harflerle yazılmış Esmâü'l Hüsna ile ilgili yazılar vardır. Dikdörtgen formlu kuşakların her iki ucuna bitkisel motifli birer süsleme yerleştirilmiştir.

Şekil 10. Ali Paşa Camii Şadırvanı Onarım Kitabesi

Şadırvanın dışa taşkın saçak kısmının alt yüzeyi, ince çıtalarla meydana getirilen dikdörtgenlerle hareketlendirilmiştir. Saçak ucunda, tek sıra halinde yan yana uzayan ve aşağı sarkan dilimli motiflerin oluşturduğu süsleme şeridi mevcuttur. Şadırvanın örtü sisteminin ucuna üzerinde “Allah” yazılı alem yerleştirilmiştir.

Alt ve üst kısmı silmelerle çevrili haznenin camiye bakan yüzünde kabartma tekniğinde yapılmış barok ve rokoko üslubu tarzında madalyon bulunur. Madalyonun içerisinde “Evkaf tarafından yapılmıştır 1930” yazmaktadır. Söz konusu tarih şadırvanda yapılan restorasyonu göstermektedir.

1.3 Takyeciler Camii Şadırvanı

Sulu Sokak semtinde, Bedesten’in batısında yer alan Takyeciler Camii’nin inşaa tarihini gösteren herhangi bir kitabesi yoktur. Ancak XV. yüzyıl Osmanlı ulu camilerine benzeyen plan şemasından hareketle XV. yüzyıla tarihlemek mümkündür.^[16] “Tapu Tahrir Defterlerinde yer alması, yapının XV. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiğini teyit etmektedir.”^[17]

[16] Gündoğdu vd., *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, 79.

[17] Ali Açikel, “Osmanlı Dönem,nde Tokat Takyeciler Camii Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi* 55 (2011), 11.

Takyeciler Camii, çok destekli ve çok kubbeli ulu cami plan şemasına sahiptir. Yapının kare planlı harimi, dördü serbest olarak konumlandırılan, sekizi ise harim duvarlarına dayandırılan on iki payenin taşıdığı pandantif geçişli dokuz kubbe ile örtülüdür. Yapının minaresi ve şadırvanı güneybatı yöndedir.

Şekil 11. Takyeciler Camii Şadırvanı Genel Görünüm

Baldaken tarzındaki şadırvan camiye yaklaşık 1,34 m uzaklıktadır. Şadırvan, mevcut kaynaklara göre 1871-72 tarihlerinde eklenmiştir.^[8] İki bölümden meydana gelen şadırvanın ilk bölümü on iki ahşap sütunun oluşturduğu düzgün olmayan dikdörtgen formdan oluşur. Şadırvanın kuzey köşesi 7,93 m, güney köşesi 7,13 m, doğu köşesi 9,12 m iken batı köşesi 8,23 m uzunluğundadır. Şadırvanı meydana getiren ahşap sütunlar 62 cm yüksekliğinde ve 61 cm genişliğindeki moloz taş malzemeli duvar üzerine oturmaktadır. Moloz taş duvarın üzeri ahşap kaplanarak oturma sırasına dönüştürülmüştür. Sekizgen formulu ahşap sütunların her bir köşesi 9 cm genişliğinde olup yükseklikleri 2,43 m dir. Sütun araları yaklaşık 69 cm yüksekliğindeki ahşap korkulukla kapatılmıştır. Basık kemerlerle birbirine bağlanan sütunlar örtü sistemini taşımaktadır. Ahşap malzemeli ve alaturka kiremit kaplı örtü sistemi içten bağdadi kubbeli olup dıştan dört omuz kırma çatılıdır. Çatı, yukarıya doğru genişleyen yaklaşık 1,20 m dışa taşkın saçağa sahiptir. Doğu yöndeki saçak cami duvarı ile birleştirilerek cami ile şadırvan arasında üzeri kapalı bir sahanlık oluşturulmuştur. Kuzey, güney ve batı cephe eksenlerindeki kemerlerin üzerine dilimli ve oval formulu birer pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Şadırvanı sınırlayan moloz taş duvar kuzey cephe eksenin her iki yanındaki sütunların arasında kesintiye uğramaktadır. Bu kesinti insanların hazneye ulaşmasını sağlamaktadır.

[18] Ersal Yavi, *Tokat (Komana)* (İstanbul: Tokat Otelcilik Turizm A.Ş. Yayınları, 1986), 80.

Şekil 12. Takıyeciler Camii Şadırvanı Genel Görünüm

Ahşap sütunların oluşturduğu yamuk dikdörtgen formulu düzenlemenin ortasında 9,67 çapında dairesel formulu özgün^[19] hazne yer alır. Normal zemin kotuna göre biraz daha aşağı seviyede yer alan hazneyi oluşturan duvar yaklaşık 1,20 m yüksekliğinde ve 20 cm kalınlığındadır. Haznenin ortasında oldukça yüksek fıskiye çanağı bulunmaktadır. Haznenin üzeri suyun kirlenmemesi için demir şebekeli camekanla kapatılmıştır. Etrafı 77 cm yüksekliğindeki demir korkulukla çevrili camekanın ucuna hilal yerleştirilmiştir. Dairesel formulu haznenin üzerinde etrafını çevreleyen on iki musluk vardır. Muslukların yerden yüksekliği 64 cm dir. Haznenin üst kısmında muhtelif yerlere yerleştirilmiş taşmayı önleyici tahliye olukları bulunur. Musluklardan akan sular kullanıldıktan sonra hazne önünde bulunan 17 cm genişliğinde ve 5 cm derinliğindeki oluk vasıtasıyla tahliye edilmektedir. Her bir musluğun karşısında abdest alanların oturabilmesi için birer oturak yerleştirilmiştir. Hazneye yaklaşık 66 cm uzak olan oturaklar 73 cm çapında ve 46 cm yüksekliğindedir. Gövdesi demir olan oturakların oturma yerleri ahşaptır. Haznenin güney yüzünde kitabe bulunur. Söz konusu kitabede;

“Bin üç yüz on iki tarih-i hicret

Sarf-ı himmet etdi amel-i hamiyet

Tecdidine havuzun ettiler gayret

Hak nasip eyleye şarab-ı cennet, fi sene rebü'l-ahir 1312^[20] yazmaktadır. Kitabeden de anlaşılacağı üzere şadırvan H. 1312/M. 1894-95 yıllarında yenilenmiştir.

[19] Altaş, T.C Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Tarafından Tescilli Yapılan Camiler (Amasya-Sivas-Tokat), 234.

[20] A. Osman Uysal, “Tokat’taki Osmanlı Camileri”, *Tokat’taki Osmanlı Camileri* (Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu, Ankara: Gelişim Matbaası, 1986), 343.

Şekil 13. Takyeciler Camii Şadırvanı Hazne

Şekil 14. Takyeciler Camii Şadırvanı Onarım Kitabesi

Şadırvan süsleme özellikleri açısından oldukça sadedir. Haznenin kuzey cephe ekseninde dilimli dairesel form içerisine yerleştirilmiş yeşil renkli servi ağacı motifi vardır. İçerisinden yaprak benzeri kıvrımların çıktığı bir vazoda içerisine yerleştirilen ağacın ucunda mavi ve kırmızı renkli çiçek motifi görülür. Çiçek ile servinin ucu arasından çıkan birer kıvrım sağa sola doğru uzamaktadır. Kıvrımlardan

terazi kefesine benzer mavi ve bordo renkli birer unsur asılmaktadır. Dilimli madalyonun her iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş sarı renkli birer gülbezek motifi vardır. Mavi zemin üzerine kabartma olarak uygulanan gülbezeker dıştan sarı renkli testere ağzı motifi ile çevrelenmiştir. Haznenin güney ekseninde üst üste yerleştirilmiş sarı çerçeveli iki pano mevcuttur. Yatay dikdörtgen formlu üstteki pano içerisinde mavi zemin üzerine sarı renkli harflerle kabartma olarak şadırvanın onarım kitabesi yazılmıştır. Kare formlu alt panoda vazodan çıkan çiçek motifi vardır. Mavi zemin üzerine yapılan vazo kırmızı ve sarı renkli, çiçeğin yaprakları yeşil, tomurcukları sarı, çiçekleri ise sarı ve kırmızı renklidir. Son olarak hazne alttan ve üstten kalın silmelerle çevrelenmiştir. Şadırvanı örten bağdadi kubbenin ortasında ahşap malzemeli çiçek formunda göbek vardır. Dikdörtgen formlu şadırvanın örtü sistemindeki bağdadi kubbeyi oturtmak amacıyla köşelerdeki sütunlar dışta bırakılacak şekilde çapraz birer kemer atılmıştır. Böylelikle köşelerde kalan üçgenimsi alanlar pandantif benzeri bir görünüme kavuşmuştur. Bu pandantif görünümlü bölümlerin yüzeyi oval formlu olarak çöktürülerek içerisinde birer çiçek motifi yerleştirilmiştir.

Şekil 15. Takyeciler Camii Şadırvanı Hazne Süsleme Detayı

Şekil 16. Takyeciler Camii Şadırvanı Örtü Sistemi İç Görünüm

1.4. Alaca Mescit Camii Şadırvanı

Alaca Camii veya Küçük Minareli Camii adıyla bilinen yapı, Sulu Sokak (Saman Pazarı) civarında bulunur. Yapının üç kitabesi vardır. Minare kaidesinde, cümle kapısı üzerinde ve çeşmede yer alan kitabelere göre cami ilk olarak Alaaddin Keykubat zamanında 697/700 (1300 yılları) yıllarında İbrahim oğlu Abdülaziz tarafından yaptırılmıştır. Ancak Uzun Hasan'ın Tokat'ı yaktığı yıllarda harap olmuş, II. Bayezid zamanında, 1505-1506 yıllarında yenilenmiştir.

Alaca Mescit Camii kubbeli bir ibadet mekânı ile bunun kuzeyindeki giriş bölümünden oluşmaktadır. Batı cepheye bitişik tek minaresi vardır. Kuzey yönünde duvarla çevrili avlu içinde şadırvanı mevcuttur.^[21]

[21] Gündoğdu vd., *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, 45-50.

Şekil 17. Alaca Mescit Camii Şadırvanı Genel Görünüm

Avlunun kuzeydoğu köşesinde yer alan baldaken tarzındaki şadırvan camiye yaklaşık 8 m uzaklıktadır. Şadırvanın caminin yenilediği 1505-1506 tarihlerinde eklendiği düşünülmektedir.^[22] İki bölümden meydana gelen şadırvanın ilk bölümü sekiz ahşap sütunun oluşturduğu sekizgen formdan meydana gelir. Her bir kenarı yaklaşık 2,46 m uzunluğundaki sekizgeni oluşturan kareye yakın dikdörtgen formlu sütunlar 16x15 cm çapındadır. Sütunların her iki yanında örtü sistemine doğru atılmış üçgen payandalar vardır. Sütunlar, taş ve ahşap ayaklar üzerine oturan 56 cm genişliğindeki ahşap oturma sırası üzerine yerleştirilmiştir. Oturma sırası şadırvanın sınırlarını belirlemekte olup yalnızca güneybatı yönde kesintiye uğramıştır. Bu kesinti insanların hazneye ulaşmasını sağlamaktadır. Şadırvanın sekizgen formu ve alaturka kiremit kaplı piramidal örtü sistemi doğrudan ahşap direkler üzerine oturmaktadır. Örtü sisteminin 1 m genişliğinde dışa taşkın saçağı mevcuttur.

[22] Yavi, Tokat (Komana), 76.

Şekil 18. Alaca Mescit Camii Şadırvanı İç Görünüm

Ahşap sütunların meydana getirdiği sekizgen formlu düzenlemenin ortasında 9,05 m çapında dairesel formlu hazne yer alır. Avlunun zemin kotuna göre yaklaşık bir basamak aşağıda yer alan hazneyi oluşturan taş duvar 95 cm yüksekliğinde ve 20 cm kalınlığındadır. Haznenin ortasında geniş ağızlı kadeh formunda fiskiye çanağı yer alır. Haznenin üzeri suyun kirlenmemesi için demir şebekeli camekanla kapatılmıştır. Etrafı 42 cm yüksekliğindeki demir korkulukla çevrili camekanın ortasında demir malzemeli külah bulunmaktadır. Dairesel formlu hazne üzerinde etrafını çevreleyen altı musluk yer alır. Haznenin muhtelif yerlerinde açılmış ancak günümüzde kapalı olan musluk izleri de görülmektedir. Musluklardan akan sular kullanıldıktan sonra hazne önünde bulunan 22 cm genişliğinde 8 cm derinliğindeki kanal vasıtasıyla tahliye dilmektedir. Muslukların karşısında abdest alanların oturabilmesi için gövdesi demir, oturma yeri ise ahşap malzemeden yapılmış oturaklar yer alır. Hazneye yaklaşık 70 cm uzaklıktaki oturakların çapı 38 cm, yüksekliği ise 40 cm dir.

Şekil 19. Alaca Mescit Camii Şadırvanı Hazne

Şekil 20. Alaca Mescit Camii Şadırvanı Fıskiye

Tezyini yönden sade olan şadırvanın haznesi alttan ve üstten kalın silmelerle çevrelenmiştir. Şadırvanın ahşap tavanı ortasında kademeli olarak dışa doğru taşıntı yapan dairesel formlu halkalar vardır. Söz konusu halkalardan örtü sitemini taşıyan sütunlara birer ince çıta atılarak tavan yüzeyi şekiz eşit parçaya bölünmüştür. Her bir parçanın yüzeyi belli aralıklarla paralel olarak yerleştirilen ince çıtalarla doldurularak tavana örümcek ağı görünümü kazandırılmıştır. Şadırvanın çatısı, ağzı aşağıya bakacak şekilde yerleştirilen kulplu testi ile nihayetlendirilmiş olup, testinin üzerinde alem bulunur. Alemin ucunda hilal motifi görülür.

Şekil 21. Alaca Mescit Camii Şadırvanı Örtü Sistemi İç Görünüm

DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA

Müslüman inancına göre insanlığın ortak malı olarak kabul edilen su kutsaldır. Su, Allah'ın yarattığı ilk şeylerden biri olup O'nun güzelliğini, yüceliğini temsil eder ve hay ismine işaret eder. Yaradılışın temel unsuru olan su, aynı zamanda Türk geleneğinin de köklerini oluşturur. Dolayısıyla gerek dinin suya verdiği önem gerekse Türk geleneklerinin köklerini oluşturması sebebiyle su mimarisi Türk sanatının önemli öğeleridir. Söz konusu mimari içerisinde de şadırvanlar önemli bir unsurdur.

İncelenen şadırvanların konumu yapıya göre değişkenlik göstermektedir. Bazen yapıların içinde yer alırken bazen de bir yapıyla birlikte inşa edilmektedir. Çalışmada baldaken planlı şadırvanlar ele alındığı için bu şadırvanların hepsi avlu içerisinde müstakil olarak inşa edilmiştir. Hatuniye Camii ve Ali Paşa Camii şadırvanı caminin giriş ekseninde avlunun ortasında, Takyeciler Camii şadırvanı caminin güneybatı köşesinde neredeyse camiye bitişik olarak, Alaca Mescit Camii şadırvanı ise avlunun kuzeydoğu köşesinde konumlandırılmıştır.

Çalışmaya konu edilen şadırvanlar abdest şadırvanları grubuna girmektedir. Genellikle hazne, musluklar, hazne ortasında fiskiye, oturaklar, yalak ve örtü sisteminden oluşan abdest şadırvanları cemaatin abdest ihtiyacını karşılamak amacıyla inşa edilmiştir. Bahsi geçen şadırvanlar abdest ihtiyacını karşılamamanın yanı sıra inşa edildiği dönemin sanat üsluplarını yansıtmaları açısından da önemlidir. Amasya II. Bayezid Camii Şadırvanı, Çorum Ulu Camii Şadırvanı, Üsküdar Mihrimah Sultan Camii şadırvanı (1548)^[23], Eminönü Yeni Camii şadırvanı (1663), Edirne Selimiye Camii şadırvanı (1575)^[24], Kadırga Sokullu Mehmed Paşa Camii şadırvanı (1571), Aydın Cihanoğlu Camii (1756), İzmit Pertev Paşa Camii şadırvanı (1579) ve Konya Karapınar Sultan Selim Camii şadırvanı (1563) Anadolu’da inşa edilen ve abdest şadırvanları grubuna giren örneklerden bazılarıdır.

Şadırvanlar, sahip oldukları fonksiyon açısından musluklu ve musluksuz olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Musluklu şadırvanlar bir ihtiyacı karşılarken, musluksuz şadırvanların fonksiyonu suyu havalandırmaktır. Bu tarz şadırvana sahip camilerin herhangi bir yerinde sıra halinde musluklar görmek mümkündür. Hatuniye Camii, Ali Paşa Camii, Takyeciler Camii ve Alaca Mescit Camii şadırvanı musluklu şadırvanlar içerisinde yer alır.

Şadırvan mimarisi incelendiğinde haznelerin dikdörtgen, çokgen veya silindirik planlı olduğu görülmektedir. Çokgen plandan sonra en yaygın olarak görülen tip silindirik plandır. Söz konusu plan tipi Osmanlı’nın klasik döneminde fazlaca kullanılsa da en önemli örnekleri geç dönemde ortaya konmuştur. İncelemiş olduğumuz şadırvanların haznesi silindirik planlıdır. Havuzu oluşturan levhalar hafif bombeli “dışbükey” şeklindedir. Ali Paşa Camii şadırvanında olduğu gibi haznenin sağlamlığını arttırmak amacıyla taş levhalar üstten demir kancalarla birbirine bağlanabilmektedir. Silindirik planlı hazneye sahip şadırvanlara Amasya II. Bayezid Camii şadırvanı (1468), Konya İplikçi Camii şadırvanı (1808), Kastamonu Topcuoğlu Camii şadırvanı (1727), Manisa Hafsa Sultan Camii şadırvanı (1522), Edirne Bayezid Camii şadırvanı (1488)^[25], Edirne Üç Şerefeli Camii şadırvanı (1445), Yavuz Sultan Selim Camii şadırvanı (1522), Mimar Acem Ali Camii şadırvanıdır (1524), Topkapı Kara Ahmed Paşa Camii şadırvanı (1554-1558), Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii şadırvanı (1566)^[26] ve Üsküdar Eski (Atik) Valide Camii şadırvanını (1583) örnek verebiliriz.

[23] Fatma Sedes, “İstanbul Şadırvanları”, *Akademik Tarih ve Dusunce Dergisi* 8/3 (01 Ocak 2021), 1204-1205.

[24] Ahmet Köse, *Edirne Selimiye Camii’nde Yazının Süsleme Unsuru Olarak Kullanımı* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 62.

[25] Özlem Özbalkan vd., “Edirne II. Bayezid Külliyesi”, *Edirne II. Bayezid Külliyesi* (Edirne Camileri ve Selimiye Sempozyumu, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022), 471.

[26] Şerife Tali, *Osmanlı Dönemi İstanbul Camilerinde Şadırvanlar* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009), 134.

Örtü ve taşıyıcı sistemlerine göre şadırvanlar üç gruba ayrılır. Bunlar, taşıyıcıları hazneden ayrı revaklı, taşıyıcıları havuza bağlı olan ve örtü sistemi iki sıra destekle taşınan şadırvanlardır. Hazırlamış olduğumuz makale kapsamında incelenen şadırvanların taşıyıcıları hazneden ayrı revaklı şadırvanlar içerisinde yer almaktadır. Fonksiyonelliğin öne çıktığı bu tarz şadırvanlar oldukça fazla tercih edilmiştir. Söz konusu şadırvanların üst örtüsü sayesinde gerek hazne gerekse abdest alan insanlar dış etkilerden korunmaktadır. Üst örtü, hazneye belli bir mesafede konumlandırılan destekler vasıtasıyla taşınmaktadır. Bu destekler yaygın olarak mermer olsa da inceleme konusu yaptığımız şadırvanlarda ahşaptır. İstanbul Şehzade Camii şadırvanı (1548)^[27], Kılıç Ali Paşa Camii şadırvanı (1581), Fatih Camii şadırvanı (1767)^[28], İzmir Yeşil İmaret Camii şadırvanı (XV. yüzyıl), Aydın Cihanoğlu Camii şadırvanı (1756), Bursa Muradiye Camii şadırvanı (1426), Milas Firuz Bey Camii şadırvanı (1394), Selçuk İsa Bey Camii şadırvanı (1375), Trabzon Hatuniye Camii şadırvanı (1514), Amasya II. Bayezid Camii şadırvanı (1468), Amasya Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii şadırvanı (1666), Yozgat Çapanoğlu Camii şadırvanı (1964)^[29], Ankara Hacı Bayram Camii şadırvanı (1427-28), Diyarbakır Ulu Camii şadırvanı (XVIII. yüzyıl), Konya Aziziye Camii şadırvanı (1878), Konya İplikçi Camii şadırvanı (1808)^[30] ve Konya Şerafeddin Camii şadırvanını (1814) taşıyıcıları hazneden ayrı revaklı şadırvanlar arasında yer alan bazı örneklerdir.

Şadırvanların en önemli parçası haznedir. Harran Ulu Camii şadırvanı ile başlayan Anadolu'daki şadırvan mimarisi 16. yüzyılda en mükemmel şeklini almıştır. Söz konusu dönemde haznelerin boyu yükselmiştir. Başkent İstanbul'da inşa edilen haznelerde genellikle mermer malzeme tercih edilmesine rağmen incelemiş olduğumuz şadırvanların haznesi taştır.

İlk inşa edildikleri dönemlerde bir su yolu üzerinde yer alan şadırvan hazneleri farklı bir su sistemine sahipti. Ancak gelişen şartlar doğrultusunda su şebekesine bağlanmaları ile birlikte mevcut işlevlerini yitirmişlerdir. Çalışmada ele aldığımız şadırvanlarında su sistemleri günümüzde şehrin su şebekesine bağlanıp plastik boru ile yenilenmiştir.

Oldukça sade bir görünüme sahip hazneler silmelerle hareketlendirilmiştir. Osmanlı'nın son dönemine tarihlendirilen Hatuniye Camii, Takyeciler Camii ve Ali Paşa Camii'nin şadırvan haznesinde silmelerin yanı sıra az da olsa dönemin barok-rokoko tarzını yansıtan bezemeler vardır.

[27] Şerife Tali, "İstanbul Su Mimarisinde Selâtin Cami Şadırvanları Üzerine Bir Değerlendirme", 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul'da Sanat, Mimari, El Sanatı, Resim, Müzik (7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul, Konya: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012), 306.

[28] Tali, "İstanbul Su Mimarisinde Selâtin Cami Şadırvanları Üzerine Bir Değerlendirme", 303.

[29] Hakkı Acun, *Tüm yönleri ile Çapanoğulları ve eserleri* (TBMM Yayınları, 2016), 150.

[30] Osman Özyurt, "Teknik Yönleriyle Bazı Konya Camilerinin Şadırvanları ve Bunların Türk Şadırvan Mimarisindeki Yeri", *Vakıflar Dergisi* 22 (1991), 124.

Namaz ibadeti öncesinde abdestin gerekliliği abdest şadırvanlarını camilerin önemli bir unsuru haline getirmiştir. Ancak bu şadırvanlarda suyun temiz olması da oldukça önemlidir. Suyu dış etkenlerden korumak amacıyla bazı önlemlerin alındığı görülmektedir. Takyeciler Camii ve Alaca Mescit Camii şadırvanın haznesi demir şebekeli camekanla, Hatuniye Camii ve Ali Paşa Camii şadırvanının haznesi ise demir korkulukla koruma altına alınmıştır.

Şadırvan haznelerinin ortasında dolan suyun hazneye akmasını sağlayan fiskiye yer alır. Ortası göbekli şadırvanlar ilk olarak XIII. yüzyılda görülmeye başlanmıştır. Klasik dönemde su çanakları yuvarlak, geniş ağızlı veya tek çanaklı olup uzun sütun benzeri kaideler üzerine yerleştirilmiştir. İncelediğimiz Takyeciler Camii, Hatuniye Camii, Alaca Mescit Camii ve Ali Paşa Camii, şadırvan haznesinin ortasında silindirik bir kaide üzerinde yükselen geniş ağızlı kadeh şeklinde fiskiye vardır. Hatuniye Camii ve Ali Paşa Camii şadırvan fiskiyesinin gövdesi zikzaklı, Alaca Mescit Camii'nin şadırvan fiskiyesi dilimli, Takyeciler Camii şadırvan fiskiyesi ise sadedir. Amasya II. Bayezid Camii şadırvanı (1486), Tire Rum Mehmed Paşa Camii şadırvanı (1471)^[31], Edirne Üç Şerefeli Camii şadırvanı (1437-1447) ve Edirne II. Bayezid Camii şadırvanı (1488) kadeh şeklinde fiskiye-ye sahip şadırvanlara örnektir.

Şadırvan haznelerinin etrafını dolanan musluklardan akan su kullanıldıktan sonra kanallar vasıtasıyla tahliye edilmektedir. Söz konusu kanallar farklı genişliğe ve derinliğe sahip olup, haznenin formuna göre şekillenmektedir. Çalışmamızda yer alan hazneler dairesel formlu olduğu için kanallar da dairesel formdadır.

Hazne üzerinde bulunan muslukların karşısına abdest alanların oturabilmesi için oturak yerleştirilmiştir. Bu oturaklar genelde taş, ahşap veya mermer yapılmış olup, dairesel, kare veya dikdörtgen formlu olabilmektedir. Ancak günümüzdeki şadırvan oturaklarının büyük çoğunluğu orijinal değildir. Hatuniye Camii, Takyeciler Camii ve Alaca Mescit Camii'nin şadırvan oturakları dairesel planlı olup, gövde kısımları demir, oturakları ise ahşaptır. Dikdörtgen forma sahip Ali Paşa Camii'nin şadırvan oturakları ise taş malzemelidir. Söz konusu camilerin şadırvan oturakları birçok yapıda olduğu gibi orijinal değildir.

Şadırvan haznelerinin etrafında abdest alanları güneş veya yağmurdan koruyan, sütunlar üzerine oturmuş ahşap sundurmalar, revaklar bulunmaktadır. Söz konusu sütunların üzerinde saçak ve genellikle hazneyi örten kubbe bulunmaktadır.^[32] Şadırvan mimarisi incelendiğinde sundurma ya da revak şeklindeki ilk uygulama Emevi saraylarından Hirbet el-Mefcer'in (743-744)^[33] ön avlusunda

[31] Gül Geyik, *İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 376.

[32] Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, 32.

[33] Kara Pilehvarian - Kılıçoğlu, "İslâm Mîmârisinde Şadırvan", 237.

bulunan baldaken planlı üstü kubbe ile örtülü kare havuz sayılabilir. Diğer bir önemli örnek ise Tolunoğlu Ahmed Camii (876-879) şadırvanıdır. Osmanlı şadırvan mimarisindeki ilk örnek ise İstanbul Fatih Camii şadırvanıdır. Çalışmada ele aldığımız şadırvanların hepsi sundurmaya sahiptir. Hatuniye Camii, Ali Paşa Camii ve Alaca Mescit Camii'nin şadırvan sundurması sekiz ahşap sütunun oluşturduğu sekizgen planlıyken, Takyeciler Camii şadırvanının sundurması on iki ahşap sütunlu olup düzgün olmayan dikdörtgen planlıdır.

Şadırvanlar üst örtüye sahip veya sahip olmayan şekilde iki gruba ayrılabilir. Çalışmanın konusunu baldaken planlı şadırvanlar oluşturduğu için incelediğimiz şadırvanlar üst örtüye sahiptir. Söz konusu örtüler ahşap ayaklar tarafından taşınmaktadır. Hatuniye Camii, Ali Paşa Camii ve Alaca Mescit Camii şadırvanı dıştan piramidal külah ile Ali Paşa Camii şadırvanı ise kırma çatı ile örtülüdür. Şadırvanların iç örtüsüne baktığımızda ise Ali Paşa Camii şadırvanı düz ahşap tavanla, Takyeciler Camii şadırvanı bağdadi kubbeyle, Hatuniye Camii ve Alaca Mescit Camii şadırvanı ise piramidal külah benzeri kubbeyle örtülüdür.

Hatuniye Camii, Takyeciler Camii ve Alaca Mescit Camii şadırvanının üst örtüsü alaturka kiremitle, Ali Paşa Camii'nin ise kurşun kaplıdır. Şadırvanların haznesi taş, taşıyıcı ve örtü sistemleri ise ahşaptır. Hatuniye Camii, Takyeciler Camii ve Alaca Mescit Camii'nin şadırvanı oldukça sade olsa da Ali Paşa Camii şadırvanı ahşap üzeri kalem işi süslemelerle tezyin edilmiştir.

SONUÇ

Çalışmamızda yer alan şadırvanlar camilere daha sonraki dönemlerde eklenmiştir. Alaca Mescit Camii şadırvanı en erken tarihli olanı olup 1505-1506 yıllarında eklendiği düşünülmektedir. Diğer camilerin şadırvanları ise 19. ve 20. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir. Ancak günümüzde bu yapıları karşılaştırdığımızda birbirine oldukça benzer olduğunu söyleyebiliriz.

Türk sanatında başkentler her daim sanata yön veren merkezler olmuş ve diğer merkezleri sanatın her alanında etkilemiştir. Ancak bu etkilenmenin yanında her merkez sahip olduğu yerel unsurları da sanata dahil edebilmiştir. Şadırvan mimarisinin en güzide örneklerini İstanbul'da görüyoruz. İncelemiş olduğumuz şadırvanlar İstanbul şadırvanlarıyla benzer özelliklere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak malzeme açısından farklılık görülmektedir. İstanbul şadırvanlarının gerek hazne gerekse destek unsurlarında ana malzeme mermerdir. Tokat'ta bulunan baldaken planlı şadırvanlarda ise taş ve ahşap malzeme ön plana çıkmaktadır. Taş malzeme haznelerde, ahşap ise destek ve örtü sisteminde kullanılmıştır.

Şadırvan mimarisinin gelişiminde silindirik formlu ve sade silmelerle hareketlendirilmiş hazne örneklerini erken dönemlerde daha yaygın görüyoruz. İnce-

lemiş olduğumuz şadırvanların hazneleri Osmanlı'nın klasik ve geç dönemlerine tarihlense de silindirik formları ve sade silmeleri ile erken dönemde yaygın olarak görülen haznelere benzemektedir. Bu tespitin yanı sıra geç döneme tarihlendirdiğimiz Ali Paşa Camii, Hatuniye Camii ve Takyeciler Camii şadırvanlarının haznesinde azda olsa dönemin süsleme özelliklerini yansıtan öğeler mevcuttur.

Şadırvan tipolojisini incelediğimizde farklı türler karşımıza çıkmaktadır. Tokat'taki baldaken planlı şadırvanlarda abdest alma ihtiyacının ön plana çıktığını görüyoruz. Bunun yanı sıra içerisinde buldukları avlularla bütünleşip avlu peyzajında önemli bir yere sahip olmuşlardır. Özellikle Ali Paşa ve Hatuniye Camii'nde şadırvanlar avlu merkezini teşkil etmektedir. Böylelikle sahip oldukları özelliklerle insanların abdest ihtiyacını karşılamakla birlikte hem huzur hem de ferahlık sağlayarak sosyal hayatlarında önemli bir yer edinmişlerdir.

Ele almış olduğumuz şadırvanlar muhtelif dönemlerde yenileme çalışmalarına tabi tutulmuşlardır. Özellikle su sistemi şehir su şebekesine bağlanarak tamamen değiştirilmiş, oturakları yenilenmiştir. Ancak her ne kadar bazı değişimlere maruz kalsalar da Tokat'taki su mimarisinin önemli örnekleri arasında yer alan bu şadırvanlar günümüzde dahi mevcut fonksiyonlarını sürdürmektedirler. Bizlere düşen geçmişten bize miras kalan bu kültür öğelerini mevcut haliyle muhafaza edip gelecek kuşaklara aktarmaktır. Aksi takdirde ya bilinçsizce yapılan yenilemelerle özgünlüklerini tamamen kaybedecekler ya da Behzat Camii şadırvanı örneğinde olduğu gibi tamamen yok olacaklardır.

KAYNAKÇA

- Acun, Hakkı. *Tüm yönleri ile Çapanoğulları ve eserleri*. TBMM Yayınları, 2016.
- Açıkel, Ali. "Osmanlı Dönem,nde Tokat Takyeciler Camii Vakıfları". *Vakıflar Dergisi* 55 (2011), 9-25.
- Altaş, Naciye. *T.C Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Tarafından Tescilli Yapılan Camiler (Amasya-Sivas-Tokat)*. Ankara: Semih Ofset, 2008.
- Bektaşoğlu, Mustafa. *Anadolu Şehrinin Su Yapıları*. Ankara: ASKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa. "Meydan Camii". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29/499-500, 2004.
- Geyik, Gül. *İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Gültekin, R. Eser. "Tarihi Kemeraltı Çarşısındaki 'Ali Paşa Meydanı ve Şadırvanı Üzerine Görüşler'". *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 14 (2010), 81-93.
- Gündoğdu, Hamza vd. *Tarihi Yaşatan İl Tokat*. Ankara, 1. Baskı., 2006.
- Kara Pilehvarian, Nuran - Kılıçoğlu, Selim. "İslâm Mîmârîsinde Şadırvan". *Z Dergisi* 1/2 (ts.), 237-239.
- Kaşıkeman, Özlem. *Tokat İli ve Niksar İlçesi Çeşme İle Şadırvanları*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Kılıcı, Ali. "Şadırvan". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 38/219-221. İstanbul, 2010.
- Köse, Ahmet. *Edirne Selimiye Camii'nde Yazının Süsleme Unsuru Olarak Kullanımı*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Önge, Yılmaz. "Çeşme, Sebil ve Şadırvan". *Z Dergisi*, 196-199.
- Önge, Yılmaz. *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı., 1997.
- Özbalkan, Özlem vd. "Edirne II. Bayezid Külliyesi". *Edirne II. Bayezid Külliyesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022.

- Özyurt, Osman. "Teknik Yönleriyle Bazı Konya Camilerinin Şadırvanları ve Bunların Türk Şadırvan Mimarisindeki Yeri". *Vakıflar Dergisi* 22 (1991), 117-131.
- Sedes, Fatma. "İstanbul Şadırvanları". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 8/3 (01 Ocak 2021). <https://doi.org/10.46868/atdd.154>
- Tali, Şerife. "İstanbul Su Mimarisinde Selâfîn Cami Şadırvanları Üzerine Bir Değerlendirme". *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul'da Sanat, Mimari, El Sanatı, Resim, Müzik*. 301-320. Konya: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012.
- Tali, Şerife. *Osmanlı Dönemi İstanbul Camilerinde Şadırvanlar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.
- Ulusoy, Hüseyin - Köymen, Erdem. "Şadırvan Mimarisinin Tarihsel Süreci Bağlamında Abdest Alma Mekânları Üzerine Bir Araştırma". *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 55 (2022), 276-291.
- Uysal, A. Osman. "Tokat'taki Osmanlı Camileri". *Tokat'taki Osmanlı Camileri*. 313-364. Ankara: Geleşim Matbaası, 1986.
- Yavi, Ersal. *Tokat (Komana)*. İstanbul: Tokat Otelcilik Turizm A.Ş Yayınları, 1986.